

INGOLFUR BLÜHDORN

Az „én” élménye a radikális akciókban?

*A késő modernitás társadalmi mozgalmi és politikai megnyilvánulásai**

Ingolfur Blühdorn a Nürnbergi Egyetemen végzett, majd doktori fokozatát a Keele-i Egyetemen szerezte. Jelenleg politikát és politikai szociológiát tanít a Bath-i Egyetem Európa-tanulmányok és Modern Nyelvészeti Tanszékén. Számos munkája jelent meg a késő modernitás társadalmi mozgalmairól, fő kutatási területe az ökológiai mozgalmak és a mozgalmi aktivizmus, a politikai gondolkodás, a demokrácia átalakulása és a társadalmi modernizáció a késő modernitás tükrében.

Globális mobilizáció és az új társadalmi mozgalmak optimizmusa

Az 1990-es évek közepétől a társadalmi mozgalmak aktivizmusának új hullámai – a közlekedési utak elleni tiltakozásoktól, az állatok jogaiért való kampányoktól és a *Fathers for Justice* fellépéseitől kezdve a fogyasztói bojkottokig, a háborúellenes demonstrációkig és a globalizációellenes tüntetésekkig – jelentős mértékben felkelítették a média és a tudományos írások figyelmét.¹ Különösen a nyugat-európai társadalmi mozgalmaknak az 1980-as évek végétől érzékelhető hanyatlásának, valamint a számos, fejlett demokratikus társadalomban tapasztalt csökkenő választási aktivitásnak és a növekvő politikai cinizmusnak az árnyékában a társadalmi mozgalmak kultúrájának újjáéledése nagyfokú demokratikus optimizmust idézett elő. Megerősödni látszik az az általános remény és hit, hogy a politikai érdeklődés és a civil elkötelezettség nem hanyatlik, mindössze a fejlett liberális demokráciák a politikai részvétel és megnyilvánulás új formái felé történő elmozdulás tanúi. Továbbá úgy tűnik, hogy az intézményes tanulás folyamatában a társadalmi mozgalmak elsajátítják azokat a szervezeti és stratégiai képességeket, amelyekkel olyan valóban erős politikai szereplőkké válhatnak, melyek alkalmazkodtak a globalizáció kihívásaihoz, és jó eséllyel szállnak ringbe a résztvevő demokrácia, a társadalmi igazság és a környezeti, társadalmi, politikai, illetve gazdasági fenntarthatóságért folytatott globális harcban.

* A fordítás a következő kiadás alapján készült: Blühdorn, Ingolfur: *Self-Experience in the Theme Park of Radical Action? Social Movements and Political Articulation in the Late-Modern Condition*. European Journal of Social Theory, vol. 9. (2006) no. 1. 23–42.

¹ Wall, Derek: *Earth First! and the Anti-Roads Movement: Radical Environmentalism and Comparative Social Movements*. London, 1999.; Seel, Benjamin – Paterson, Matthew – Doherty, Brian (eds.): *Direct Action in British Environmentalism*. London, 2000.; Waterman, Peter: *Globalization, Social Movements and the New Internationalism*. London, 2001.; Shepard, Benjamin – Hayduk, Ronald (eds.): *From ACT UP to the WTO: Urban Protest and Community Building in the Era of Globalization*. London, 2002.; Norris, Pippa: *Democratic Phoenix: Reinventing Political Activism*. Cambridge, 2002.; Micheletti, Michele: *Political Virtue and Shopping: Individuals, Consumerism, and Collective Action*. London, 2003.; Della Porta, Donatella – Tarrow, Sidney (eds.): *Transnational Protest and Global Activism*. Boulder, 2004.

Valóban, a legtöbb fejlett fogyasztói társadalomban a politikai másság kultúrája élénken és többféleképpen mutatkozik. A demonstratív demokráciában (*demonstration democracy*)² vagy a mozgalmi társadalomban (*social movement society*)³ a politikai megnyilvánulás és részvétel nem-konvencionális formái teljes mértékben normalizáltak, és hozzátartoznak a legkülönbözőbb társadalmi csoportok általános repertoárjához. A nemzetközi politika szintjén a legnagyobb tiltakozó események – legelőször Seattle-ben (1999 decemberében),⁴ majd később a nemzetközi csúcstalálkozók egész sora – arról tanúskodtak, hogy a társadalmi mozgalmak erőteljes és valós globális szereplőkké váltak. Az először Porto Alegreben (2001 és 2003 között), majd Bombayben (2004) és 2005-ben ismét Porto Alegreben tartott Szociális Világforum a minden évben megrendezett davosi Gazdasági Világforum impresszív ellen-találkozóává vált, amely regionális tanácskozáival – mint például az Európai Szociális Fórum Londonban (2004 októberében) – szintén mutatja a társadalmi mozgalmak ellenkultúrális gazdagságát és vibrálását. A politikai megnyilvánulás és részvétel új formáira irányuló vizsgálatok azonban közel sem kielégítőek. Nevezetesen az új részvételi mozgalmak mozgatórugóinak és szerepének konceptualizálásában inkább leegyszerűsítő, és túlságosan optimisták a mozgalmak azon remélt befolyása tekintetében, hogy a fejlett fogyasztói társadalmak elmozdíthatók a valódi demokrácia, a társadalmi igazságosság és a fenntarthatóság irányába.

A mozgalmokutatók buzgón igyekeztek kimutatni, hogy a fejlett demokratikus társadalmakban a politikai megnyilvánulás és részvétel lehetőségeinek skálája nagymértékben bővült. Elismerik, hogy a globalizáció korában a demokráciának komoly kihívásokkal kell szembenéznie, de úgy vélik, ezt pozitívan kellene értékelni, mint a politikai választásokat lehetővé tevő tényezőket, melyek a demokratikus rendszerek további demokratizálásához vezetnek.⁵ A társadalmi mozgalmak meggyengüléséről szóló általános vélekedéssel szemben ragaszkodtak ahhoz a nézethez, hogy az intézményesedés és professzionalizáció nem vezet a mozgalmi aktivitás semmilyen fokú demobilizálódásához,⁶ ahogy ahhoz is, hogy a „baloldali libertarista mobilizáció nem gyengült meg”.⁷ Üdvözölték a mozgalmak akcióinak új repertoárjait, a kapcsolatokat építést és a hálózatiság új stratégiáit.⁸ Az antiglobalizációs mozgalmak leginkább beharangozott két innovációja közül az első a régi (materiális) társadalmi mozgalmak és az új (posztmateriális) nézőpontok kereszteződéséről, a második pedig az első és a harmadik világ mozgalmi hálózatának és perspektíváinak új fúziójáról

² Etzioni, Amitai: *Demonstration Democracy*. New York, 1970.

³ Meyer, David – Tarrow, Sidney (eds.): *The Social Movement Society: Contentious Politics for a New Century*. Lanham, 1998.

⁴ 1999-ben Seattle adott otthont a *World Trade Organization* (WTO) miniszteri konferenciájának, amelyet hatalmas tömegeket felvonultató tiltakozó megmozdulások és rendőri akciók kísérték, amire többek között a globalizációs és mozgalmi irodalom ma is előszeretettel tekint referenciaként. (A fordító jegyzete)

⁵ Cain, Bruce – Dalton, Russell – Scarrow, Susan: *Democracy Transformed? Expanding Political Opportunities in Advanced Industrial Democracies*. Oxford, 2003.; Dalton, Russel: *Democratic Challenges – Democratic Choices: The Erosion of Political Support in Advanced Industrial Democracies*. Oxford, 2004.

⁶ Rootes, Christopher (ed.): *Environmental Protest in Western Europe*. Oxford, 2003.

⁷ Rucht, Dieter: *The Changing Role of Political Protest Movements*. West European Politics, vol. 4. (2003), 171.

⁸ *Direct Action in British Environmentalism*, id. mű; *Transnational Protest and Global Activism*, id. mű; Micheletti, Michele – Follesdal, Andreas – Stolle, Dietlind (eds.): *Politics, Products, and Markets*. New Brunswick, 2004.

szól.⁹ Valójában az a megközelítés, amely szerint az eddig egymáshoz kevésbé kapcsolódó mozgalmi (tematikai és geográfiai) szálak most egyetlen új mozgalommá olvadtak, amely a régi társadalmi problémák, az ökológiai, emberjogi és globális igazságosság kérdéseinek innovatív energiáját és mozgósító erejét egyesíti, valamiféle új toposzáá vált.¹⁰ Optimistán megjegyezték, hogy az értelmiségi baloldal magához tért a krízisből,¹¹ és a piaci liberalizmus globális projektjével szembeni ellenállás első ízben kovácsolt össze egy valóban egységes globális mozgalmat „az öt védjegy – az autonómia, a decentralizáció, a demokratikus részvétel és a neoliberalis kapitalizmus elleni direkt akció – mentén” szerveződve.¹² Ahogy a „neoliberalizmus növekvő krízise”¹³ egyre inkább evidenssé válik, úgy a globálisan összetartó mozgalom jelentős haladást ér el – vélik – olyan eszmék megvalósítása irányában, amelyek mindig is a mozgalmakban történő részvétel forradalmasító erejét jelentették.

Ezek az értékelések reményt keltenek egy olyan környezetben, amelyet máskülönben a globális gazdasági verseny, a környezeti degradáció, a terror elleni hadviselés stb. borongós képe uralt. Amikor ezek az értékelések maguktól a mozgalmaktól származnak, azok hangnemtől stratégiai optimizmusként, vagyis önbátorításként és a mobilizáció megnövelésének kísérleteként lehet értelmezni. Mint politikai kampányeszközök teljes támogatást érdemelnek. Azonban mint a fejlett modern társadalmak tudományos felmérései, egydimenziós beszámolóknak tűnnek. A társadalmi önleírás olyan tükröi, melyekben – a modernista hagyomány hegemon erejével – a mai társadalmak úgy jelennek meg, mint amelyek a kanti kozmopolita republikanizmus és a tartós béke ideáljai felé menetelnek. Pontosabban azt a posztmarxista hagyományt tükrözik, amely szerint a társadalmi mozgalmak a társadalmi innováció új identitásokat és életstílusokat kipróbáló progresszív erejeként jelentkeznek, melyek anticipálják az összehangolt globális társadalom újfajta gazdasági és társadalmi viszonyait. Csakhogy az efféle optimista megközelítések nem tudnak mit kezdeni olyan tényekkel, hogy számos mobilizált résztvevő nem azonosul a „jó” társadalmi mozgalmak értekeivel, és akik jobbra nem a civil társadalom szereplői; vagy hogy napjaink társadalmi gyorsan növekvő nemzeti és nemzetközi verseny, társadalmi egyenlőtlenségek és a konfliktusok közepette élnek; vagy hogy a nyilvános politikai diskurzust egyre inkább kizárólagosan a professzionális média menedzsmentje, a politikai marketing és tálalás határozza meg; hogy – a hatékonyság nevében – a politizálás és a részvétel demokratikus eszméit a depolitizálás és a delegálás posztdemokratikus stratégiái fedték el; vagy hogy napjainkban a tüntetés és a politikai véleménynyilvánítás nagymértékben szétfűzött és versengő jellegű, illetve a részvételi forradalommal a demokratikus túlerheltség és kifáradás állapotában a tetőpontra jutott.

Természetesen ezek a jelek értelmezhetők annak okaként is, hogy manapság a társadalmi mozgalmak miért mobilizálódnak és szerveződnek globális szinten. Tény azonban, hogy a fejlett modern társadalmakban a résztvevő demokrácia, a társadalmi egyenlőség, a

⁹ Crossley, Nick: *Even Newer Social Movements? Anti-Corporate Protests, Capitalist Crises and the Remoralization of Society*. Organization, vol. 10. (2003) no. 2. 287–305.; Rucht: *The Changing Role of Political Protest Movements*, id. mű.

¹⁰ Waterman: *Globalization, Social Movements and the New Internationalism*, id. mű; *From ACT UP to the WTO*, id. mű; George, Susan: *Another World Is Possible If...* London, 2004.

¹¹ Waters, Sarah: *Mobilising Against Globalisation: Attac and the French Intellectuals*. West European Politics, vol. 27. (2004) no. 5. 854–874.

¹² Welsh, Ian: *Network Movement in the Czech Republic: Perturbing Prague*. Journal of Contemporary European Studies, vol. 12. (2004) no. 3. 325.

¹³ Dierckxsens, Wim: *The Limits of Capitalism: An Approach to Globalization without Neoliberalism*. London, 2000.; Shutt, Harry: *A New Democracy: Alternatives to a Bankrupt World Order*. London, 2001.; Crossley: *Even Newer Social Movements?*, id. mű.

globális igazságosság vagy az ökológiai integritás eszméi, ahogy azokat az emancipációs társadalmi mozgalmak korábban meghatározták, sokat veszítettek eredeti jelentőségükből. Számos tekintetben a fejlett fogyasztói demokráciák posztdemokratikusként, posztegilitáriusként, posztökológiaiként stb. írhatók le.¹⁴ A hagyományos modernista eszméknek a kortárs feltételekhez és követelményekhez való adaptációja során a fejlett modern társadalmak átfogóan felülvizsgálták a társadalmi mozgalmak régi ideáit, olyan koncepciók értelmezésével egyetemben, mint a társadalmi befogadás, a liberalizáció, a biztonság, a fenntarthatóság, az önmegvalósítás stb. A fejlett modern társadalmak alapvető normáinak ilyen újrafogalmazása nemcsak azt a kérdést veti fel, hogy a tiltakozó társadalmi mozgalmak milyen politikai befolyásra képesek, hanem napjaink mobilizációs hullámainak és a politikai megnyilvánulás új formáinak tudományos magyarázataira nézve is következményekkel jár.

A szereplők perspektívájától a rendszerek perspektívájáig

A társadalmi mozgalmak és a részvétel nem konvencionális formái nemcsak abban merülnek ki, ahogy azokat a szereplők (vagy tudományos képviselők) leírják, vagy amit azok gondolnak róluk. Sőt, maguk a mozgalmi résztvevők különösen nem alkalmasak arra, hogy megmagyarázzák, hogyan jönnek létre a politikai véleménynyilvánítás sajátos formái, milyen logika hajtja őket, s milyen feltételeket fejeznek ki. Mindazonáltal a mozgalmak kutatás eddigi legnagyobb részét a szereplők perspektívája felől közelített. Kiindulópontjuk a társadalmi mozgalmak politikai célkitűzése (sérelemek és eszmék) lett, úgy, ahogy azt az aktivisták, értelmiségiek vagy a mozgalmak eszméi iránt politikailag elkötelezett kutatók megfogalmazták, akik a társadalmi mozgalmakat közös politikai célokat stratégiaileg követő racionális kollektív szereplőkként fogják fel. Ebből kiindulva a mozgalmak kutatás a szereplők társadalmi hátterét vagy azok strukturális lehetőségeit, forrásait, mobilizációs stratégiáit, hálózatait, az akciók repertoárját, formálódását stb. vizsgálta. Ez a perspektíva gyümölcsözőnek és teljes mértékben járhatónak bizonyult, de a kortárs társadalmi mozgalmak és a politikában való részvétel új formáinak komplexebb megértéséhez csak akkor jutunk el, ha távolabb tekintünk azok narratívájánál, akik a racionális cselekvő modernista felfogásából indulnak ki.

Ez nem egyszerűen azt jelenti, hogy a fókusz közelíteni kell az adott politikai rendszer által felkínált lehetőségek struktúrájához vagy azon hozzáférhető javakhoz, melyeket a mozgalmak mobilizálhatnak. A perspektíva megváltozásának továbbá nem célja a régebbi *kollektív viselkedésre* koncentráció megközelítésekhez való visszatérés, amelyek a társadalmi mozgalmakat pszichológiai kondíciók nagyrészt koordinálatlan és irracionális megnyilvánulásainak tartották.¹⁵ Ehelyett a cél számot vetni azzal a ténnyel, hogy függetlenül az önmeghatározások radikális és tiltakozó jellegétől, a társadalmi mozgalmakat egyáltalán nem lehet a *mainstream* társadalomtól *elválasztva* tekinteni, sokkal inkább annak *részeként*. A társadalmi mozgalmak keletkezésükben és tevékenységükben kötődnek ahhoz,

¹⁴ Blühdorn, Ingolfur: *Post-Ecologist Politics: Social Theory and the Abdication of the Ecologist Paradigm*. London, 2000.; uő.: *Inclusionality – Exclusionality: Environmental Philosophy and Simulative Politics*. In: Winnett, Adrian – Warhurst, Alison (eds.): *Towards an Environment Research Agenda*. Vol. II. Basingstoke, 2003. 21–45.; uő.: *Post-Ecologism and the Politics of Simulation*. In: Wissenburg, Marcel – Yoram, Levy (eds.): *Liberal Democracy and the Environment: The End of Environmentalism?* London, 2004. 35–47.; Crouch, Colin: *Post-Democracy*. Cambridge, 2004.

¹⁵ Turner, Ralph H. – Killian, Lewis M.: *Collective Behaviour*. Englewood Cliffs, NJ, 1957.; Smelser, Neil: *Theory of Collective Behaviour*. New York, 1962.

amit Roth specifikus „történeti terepnek” (*historical terrain*) nevez, ellenzéki „motívumait és utópiáikat az a történeti együttes formálja”, melyben tevékenykednek. A „*radikálisan különbözőként* történő önértelmezésük [...] önámítás, amennyiben nem veszi figyelembe az alternatív jellegű összetevők szűk és a [társadalmi környezettel] közös jellemzők széles kiterjedését.” A társadalmi mozgalmak „így egyáltalán nem a rendszer elképzelt logikáján kívül lépnek fel”.¹⁶

Ha a társadalmi mozgalmakra inkább a fejlett modern társadalmak részeként és nem azoktól különállókként tekintünk, akkor azok a társadalmi körülmények indikátoraiként is értelmezhetők. Ebben a tekintetben kevésbé tűnnek sajátos célokat tűző szereplőknek, mint inkább olyan jeleknek, a társadalmi körülmények olyan kifejeződéseinek, amelyeket értelmezni, konceptualizálni szükséges. Ez a megközelítés főleg azon mozgalmak és posztkonvencionális politikai véleménynyilvánítási formák vizsgálatára alkalmas, amelyek céljai homályosak és nehezen megragadhatók – még a résztvevők számára is –, ámbar azokat a ravasz kampányszlogenek látszólag könnyedén elérhetővé teszik. Mindez figyelembe veszi azt a tényt, hogy a kortárs mozgalmak – beleértve például a számos antiglobalizációs tüntetést, a 2003-as háborúellenes demonstrációkat, a hírességek halála utáni bánat nyilvános kifejeződéseit, a terror áldozataira való x perces csöndes megemlékezések megfigyeléseit vagy a természeti katasztrófák utáni emberbaráti elkötelezettség hullámain – nehezen írhatók le célorientált stratégiai akciókként, inkább a tehetetlenség kollektív folyamataiként tűnnek fel. Néha nem többek, mint mély zavar, bizonytalanság és sebezhetőség *vis-à-vis* kifejeződései egy rendszerrel és állapottal szemben, mely intenzív negatív érzelmeket kelt, de nem engedi, hogy ezek az érzelmek kikristályosodva a politikai cselekvés és változás terén megjelenjenek.

Ekképp napjaink társadalmi mozgalmainak és a politikai kifejeződés új formáinak vizsgálata ösztönzőleg járul hozzá egy jelenkori társadalomelmélet megrajzolásához, amely viszont referenciális keret lehet a jelenkori társadalmi mozgalmak értelmezéséhez. Egy effajta elmélet a különböző problémák és patológiák (strukturális feszültségek – *structural strains*) megvilágítására törekszik, amelyekre a társadalmi mozgalmak ezen elméletek szerint reagálnak, anélkül, hogy ez szándékukban állna, vagy egyáltalán tudatában lennének ennek. Természetesen a strukturális feszültségek modellje nem új: a marxisták számára a társadalmi mozgalmakat kiváltó legfontosabb strukturális törésvonal a munkásosztály és a tőke között húzódik. Az új társadalmi mozgalmak elméletének (*new social movement theory*) posztmarxista tradíciója Alberto Melucci és Alain Touraine óta ezt a törést az elsődlegesen identitás-orientált posztmaterialista új politika és a hagyományosabb, az anyagi javak termelésének és elosztásának államcentrikus politikája közé helyezi.¹⁷ Jürgen Habermasnál a strukturális feszültség az egyénközpontú életvilág racionalitása és a politikai, közigazgatási és gazdasági rendszer funkcióközpontú logikája közötti konfliktusból ered.¹⁸ A modernizáció-kutatók pedig úgy gondolják, hogy mindezt a még elégtelen modern és a jelenkori társadalom még nem kellően modern és integrált intézményei idézik elő, amelyek

¹⁶ Roth, Roland: *Demokratie von Unten: Neue soziale Bewegungen auf dem Wege zur politischen Institution*. Cologne, 1994. 251.

¹⁷ Melucci, Alberto: *The New Social Movements: A Theoretical Approach*. Social Science Information, vol. 19. (1980) 199–226.; Touraine, Alain: *The Voice and the Eye: An Analysis of Social Movements*. Cambridge, 1981.

¹⁸ Habermas, Jürgen: *New Social Movements*. Telos, vol. 49. (1981) 33–37 [Magyarul: Habermas: *Új társadalmi mozgalmak*. Világosság, 23. évf. (1982) 2. sz. 121–123.].

folyamatosan előre nem látható és nem kívánt mellékhatásokat produkálnak.¹⁹ Vagyis a strukturális feszültségek szerinti megközelítés egyáltalán nem újdonság, de ezekben a modellekben a központi elemet végső soron az egyének sérelmei alkotják. Mivel ezek a modellek egyénközpontú társadalmi elméletekből indultak ki, a struktúrákra történő fókuszálásuk ellenére minden esetben a szereplők perspektívájából konstruálódtak. Annak a társadalmi mozgalom-elméletnek, amely a mai társadalom modernista–progresszivistá narratíváinak korlátain túl kíván lépni, inkább rendszerközpontú, mint egyénközpontú társadalmi elméletre kell támaszkodnia. A strukturális feszültségek mindenekelőtt inkább a rendszer feszültségei és problémái, s nem az egyének által érzékelt és kifejezett sérelmeké.

A rendszer felől tekintve lehetővé válik a társadalmi mozgalmak elméletének újrakonceptualizálása és újraértékelése, ami felülírja a társadalmi mozgalmak ön-meghatározásait és a hosszú ideje uralkodó modernista narratívákat. Ez az elképzelés nem a társadalmi mozgalmak szervezeti vagy kommunikációs rendszerként való meghatározására törekszik, illetve annak vizsgálatára, ahogy ezek a rendszerek formálják, szilárdítják vagy reprodukálják önmagukat.²⁰ A cél inkább annak kutatása, hogy a társadalmi mozgalmak hogyan működnek közre a fejlett modern társadalom egészére nézve; a *saját maguk által hirdetett és követett célok* helyett annak vizsgálata, hogy milyen *társadalmi funkciót* töltenek be. Ez a funkció nem egyszer s mindenkorra meghatározott, történetileg többször változott. Pontosabban: a társadalomtudósok többször *újrafogalmazták*. Az ipari társadalomból a posztindusztrialista társadalomba történő átmenet során a társadalmi mozgalmak az antikapitalista forradalom motorjából a posztmateriális identitáspolitika (*post-material identity politics*) mozgatóivá váltak.²¹ Az 1980-as években a kockázati társadalom (*risk society*) megjelenésével funkciójuk újra megváltozott avagy újrafogalmazódott: az *új politika ágen-seiből* a reflexivitás társadalmi képességeinek letéteményeseivé váltak, melyek segítenek kezelni a technológiai haladásból és társadalmi komplexitásból származó új kockázatokot.²² Ebben az értelemben a társadalmi mozgalmak funkciója továbbra is változhat, amikor a modernizáció folyamata olyan társadalmi feltételeket idéz elő, amelyek lényeges szempontból kifejezetten újak.

A következő részben amellet fogok érvelni, hogy a késő modern (*late-modern condition*) vagy a denukleizált modernitás (*denucleated modernity*) a társadalom olyan új formáját reprezentálja, amelynek strukturális feszültségek igen sajátos együttesével kell megbirkóznia. Ebből kiindulva a jelen tanulmány hátralévő részében kifejtem azt a hipotézist, amely szerint a politikai véleménynyilvánítás és részvétel posztkonvencionális formái a társadalomban új funkciót kaptak: egy, a társadalmon belüli pszichikai és diszkurzív teret reprezentálnak, az *élményparkot* (*theme park*), amelyben egyének, társadalmi csoportok,

¹⁹ Beck, Ulrich: *The Risk Society: Towards a New Modernity*. Cambridge, 1992. [Magyarul: Beck: *A kockázat-társadalom: út egy másik modernitásba*. Budapest, 2003.]; uő.: *The Reinvention of Politics: Rethinking Modernity in the Global Social Order*. Cambridge, 1997.; Giddens, Anthony: *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge, 1991.; uő.: *Beyond Left and Right: The Future of Radical Politics*. Cambridge, 1994.

²⁰ Luhmann, Niklas: *Ecological Communication*. Cambridge, 1989.; uő.: *Protest: Systemtheorie und soziale Bewegungen*. Frankfurt am Main, 1996.; Blühdorn, Ingolfur: *Social Movements and Political Performance: Niklas Luhmann, Jean Baudrillard and the Politics of Simulation*. In: Haas, Birgit (ed.): *Macht – Performanz: Performativität, Polittheater*. Würzburg, 2005. 35–54.; uő.: *Self-Description, Self-Deception, Simulation: A Systems-Theoretical Perspective on Contemporary Discourses of Radical Change*. Social Movement Studies, vol. 6. (2007) no. 1. 11–19.

²¹ Inglehart, Ronald: *The Silent Revolution: Changing Values and Political Styles Among Western Publics*. Princeton, 1977.

²² Beck: *The Risk Society*, id. mű.

valamint a társadalom egésze gyakorolhatja és megtapasztalhatja a tradicionális–modern állapot kulcssajátosságait, amelyek nélkülözhetetlenek maradnak még akkor is, ha a késő modern társadalom már nyilvánvalóan eltávolodott a tradicionális–modern szakasztól. Abból indulok ki, hogy a *denukleizált modernitás*ban a tradicionális–modern jelenségek társadalmon belüli performansa a politikai és gazdasági rendszerek stabilizálását segíti elő, amelyek igen törekennyé váltak, mivel teljes egészében önreferenciális módon és öncélúan működnek. Természetesen a társadalmi mozgalmak a hagyományos modernitás élményparkjaként történő interpretációja nem szándékozik érvényteleníteni vagy helyettesíteni a korábbi elemzéseket, inkább kiegészíti azokat.

A denukleizált modernitás strukturális feszültségei

A késő modernitás koncepcióját többek között Anthony Giddens és Alain Touraine fejtette ki.²³ A jelen kontextusban a késő modern társadalomnak a modernitás korábbi szakaszaitól megkülönböztető jegyén az az előre nem látható terjeszkedés értendő, ahogyan a gazdasági racionalitás és a piacrendszer a gondolkodás minden formáját gyarmatosította és átjárta a társadalmi alrendszereket. Az áruvá tételt és a gyarmatosítást már a marxi hagyomány is megfigyelte és kritikával illette. Ám, ha az olyan olvasott íróknak, mint Naomi Klein, Noreena Hertz és Susan George lehet hinni, széles körben tapasztalt jelenség az, hogy a globalizáció korában a piacosodás kiterjedése előre nem látott szintet ért el, jelezve egyben a kulturális diverzitás, a demokratikus politika, valamint az autenticitás végét is.²⁴ Az ökológiai (ökologista) gondolkodás, kiváltképp az európai országokban, a gazdasági gondolkodás legfontosabb kihívójaként lépett színre.²⁵ Ugyanakkor, miközben az environmentalista gazdaság (*environmental economics*) és az ökológiai modernizáció (*ecological modernization*) diskurzusai egyre sikeresebbek az ökológiai problémák gazdasági, technikai és menedzselési kérdésként való újracsomagolásában, s így túllépnek az ökológiai és a gazdasági gondolkodás közötti korábban feltételezett összeegyeztethetlenségen, valamint vitát nyitnak „az environmentalizmus végéről”, a gazdasági rendszer egy még integráltabb és riválisok nélküli egységgé fejlődött.²⁶

A késő modern társadalom ekképp időben közelebb kerül, mint bármikor ahhoz, hogy megvalósuljon egy mindent magában foglaló, rendszerszerű koherencia modernista álma. Azonban a formálódó rendszer nem az, amelyet a kanti értelemben vett önmagáért való abszolút értelem (*intrinsically meaningful absolute reason*) tart egyben, s amely az autonóm emberi lény eszméjében összpontosul. Ehelyett – a marxi predikcióknak megfelelően, melyek szerint a kapitalista rendszerben a hegeli *világszellemet* felülírja a *világpiac* – ezt a rendszert inkább a gazdasági profit formális logikája integrálja. Szabályok és imperatívuszok együttesén alapszik, mely instrumentalizálja és marginalizálja az emberi lényeket,

²³ Giddens: *Modernity and Self-Identity*, id. mű; Touraine, Alain: *Can We Live Together? Equality and Difference*. Cambridge, 2000.

²⁴ Klein, Naomi: *No Logo*. London, 2000.; Hertz, Noreena: *The Silent Takeover: Global Capitalism and the Death of Democracy*. New York, 2001.; George: *Another World Is Possible If...*, id. mű; Baudrillard, Jean: *Selected Writings*. Cambridge, 2001.; Boyle, David: *Authenticity: Brands, Fakes, Spin and the Lust for Real Life*. London, 2004.

²⁵ Dobson, Andrew: *Green Political Thought*. London, 2000.

²⁶ Blühdorn: *Post-Ecologist Politics*, id. mű; Shellenberger, Michael – Nordhaus, Ted: *The Death of Environmentalism: Global Warming Politics in a Post-Environmental World*. In: Grist Magazine: *A Beacon in the Smog* (www.grist.org/cgi-bin/printthis.pl; hozzáférés: 2005. január 27.); Wissenburg, Marcel – Yoram, Levy (eds.): *Liberal Democracy and the Environment: The End of Environmentalism?* London, 2004.

azokat *emberi erőforrásoknak* tekinti, inkább eszköznek, mint célnak. „Az árutermelő politikai gazdaságon belül az élet csak, úgymond, egy véletlen mellékhatás”;²⁷ vagy Wim Dierckxsens szavaival élve „a *hatékonyság* alapelve felülírta az *életét*”²⁸

Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy az emberi lények vagy szükségleteik és érdekeik teljesen irrelevánssá váltak. Mindössze annyit jelent, hogy – az összes ezzel ellenkező modernista vágygal és meggyőződéssel szemben – a késő modern társadalomban az (idealista) *autonóm létező* szociológiai kategóriája *de facto* leáldozott, és az emberi individuumok identitása olyan gazdasági fogalmakban definiálódott újra, mint az egyedi *fogyasztói profil*. Miképp a piac betört és átformálta a késő modern individuum életvilágának privát szféráit és dimenzióit, az identitásformálódás és az én megtapasztalása is elsősorban az áruválasztás és a fogyasztás aktusainak függvényévé vált.²⁹ Az emberi gondolkodást és érzékelést újraformálták a fogyasztói piac képei és reklámkampányai. Minden elképzelhető tevékenységet, melyről azt hisszük, hogy mi határoztuk meg – a szexualitástól vagy a gyermekvállalástól kezdve a mobilitásig vagy a kertészkedésig –, választások sorozata mozgat, melyeket a piac kínál, és maga a piac alakítja ki azokat a feltételeket, amelyekről úgy véljük, hogy azok alapján választunk az áruk között. Ennek megfelelően a létrejövő identitás a termékválasztáson keresztül formálódik: az többé már nem elsődleges, nem különbözik a piactól, és nem autonóm a piaccal szemben, hanem azzal megegyezik. Kifejezetten ez – az autonóm létező, valamint az egyén és környezete, az egyén és a rendszer, az Én és a Másik közötti dualizmus és megkülönböztetés megszűnése – a meghatározó feltétele annak, amit *denukleizált modernitásnak* nevezhetünk.³⁰

A denukleizált modernitásban az individuum és a rendszer ugyanazon logika szerint formálódik és működik. A denukleizált modernitás rendszerszerű koherenciát mutat, ami elveszítette céljait, értékeit és központját – lényegiségét (*nucleus*) –, amely egykor az autonóm személy idealista eszméje volt. Természetesen a denukleizált modernitás eszméje – mint társadalmunk minden más konceptualizációja – nem más, mint egy társadalomelméleti modell. Egy ideáltipikus leírás, amely tudatosan csökkenti a komplexitást. Egyfajta heurisztikus eszközként tekintendő, amely segít a fejlett fogyasztói demokráciák bizonyos problémáinak felrajzolásában és jellegzetességeinek megvilágításában. Nem állítja magáról, hogy tökéletes leírását adja a fejlett kapitalista társadalmaknak. Ellenben az a sajátos állapot, amelyet megragadni igyekszik, nagy jelentőséggel bír az ezen társadalmakban élőkre csakúgy, mint a demokratikus politikára és a kapitalista gazdaságra. A kortárs társadalmi mozgalmak és a politikai megnyilvánulás nem konvencionális formáinak értelmezéséhez hasznos legalább röviden felvázolni ezeket az implikációkat.

Először is, a felvilágosodás óta az autonóm személy eszméje mint az értékek végső forrása és alanya, mint a modern társadalom középpontja és a társadalmi fejlődés célja mélyen beleivódott az európai és a nyugati kultúrába. Ez az a szemléletmód, ahogy az egyének még manapság is önmagukra tekintenek, és mind a politikai kampánystratégiák, mind a fogyasztói termékmarketing buzgón erősíti ezt az önképet. A szembenálló nézet, miszerint az

²⁷ Turner, Terisa – Brownhill, Leigh: *Women Never Surrendered: The Mau Mau and Globalization from Below in Kenya 1980–2000*. In: Bennholdt-Thomsen, Veronika – Faraclas, Nicholas – von Werlhof, Claudia (eds.): *There Is an Alternative: Subsistence and Worldwide Resistance to Corporate Globalization*. London, 2001. 107.

²⁸ Dierckxsens: *The Limits of Capitalism*, 17.

²⁹ Featherstone, Mike: *Consumer Culture and Postmodernism*. London, 1991.; Du Gay, Paul: *Consumption and Identity at Work*. London, 1996.; Baudrillard: *Selected Writings*, id. mű.

³⁰ Blühdorn: *Inclusionality – Exclusionality*, id. mű; uő.: *Post-Ecologism and the Politics of Simulation*, id. mű.

egyén nem több mint kihasználható erőforrás – például: inkább eszköz, mint cél –, teljeséggel elfogadhatatlan, annak ellenére, hogy a mindennapi életben és a társadalmi kapcsolatokban az egyének állandóan marginalizáltak, gyengének és a rendszer kényszereinek kitétt alanyok tapasztalják önmagukat. Annak érdekében, hogy a rendszerrel szembeni autonómiájukat megerősítsék vagy visszazerezzék, hogy megerősítsék önmagukat cselekvő státuszukban, és hogy a piactól különbözőnek érezzék magukat, az egyének folyamatosan önkonstrukcióval, önkifejezéssel és öntapasztalással vannak elfoglalva. Ahogy már fent jeleztük, a fejlett kapitalista fogyasztói demokráciákban az ilyen identitáskonstrukció és öntapasztalás uralkodó stratégiáját a fogyasztás aktusai formálják. Így azonban magától értetődő módon az identitáskereső egyén reményei és elvárásai folyamatos frusztrációnak vannak kitéve: a fogyasztás aktusai legfeljebb egy már létező autonóm identitás számára nyújthatnak bizonyosságot, azonban soha nem hoznak létre identitást. Mindazonáltal az egyre nagyobb mértékű és gyorsuló fogyasztás ígérkezik az egyetlen előremutató útnak. Egy olyan társadalomban, ahol minden emberi tevékenységet teljes mértékben áthat a piac, az identitáskonstrukció alternatív útjai nem állnak készen rendelkezésre, illetve nem hasonlóan vonzóak. Az egyre nagyobb mértékű és gyorsuló fogyasztás gyakorlatának sajátos problémája azonban nemcsak abban áll, hogy soha nem érheti el a célját, hanem abban is, hogy mindezt a források végeessége szintén limitálja. Mind az egyén, mind a társadalom egészére nézve az rövid úton a gazdasági és az ökológiai fenntarthatatlanság problémájához vezet.

Másodszor, a demokratikus politikát illetően a késő modern mindent átfogó ökonomiai koherenciájának következménye, hogy a politika többé nem az autonóm egyének és a kulturális közösségek irányából jövő társadalmi értékek és elképzelések összeegyeztetésére és megvalósítására koncentrál. A politika mindinkább olyan piaci imperatívuszok érvényre juttatására redukálódott, amelyeket a politikai rendszer hatalmi logikájával összhangban előmozdit. Ez az az állapot, amelyet a vállalati globalizáció radikális kritikusai a *politika végeként* vagy a *csendes hatalomátvételt*ként írtak le.³¹ Természetesen a gazdasági szükségek és az ígéretek különböző koncepciói, a különböző gazdasági érdekek vagy prioritások konfliktusai és a marginalizáltak vagy kirekesztettek mobilizációja továbbra is politikai versengést generál. De a fejlett fogyasztói demokráciákban a politika inkább vált nagy kampánykölségvetések, választási stratégiák és politikai kommunikációs szakemberek, mint a közjóról alkotott alternatív elképzelések közötti versengéssé. Annak érdekében, hogy eloszlássák a gyanút, hogy hatalmukat csak a hatalom érdekében használják, a politikusok kétségbeesett erőfeszítéseket tesznek a választók meggyőzésére, hogy a politika még mindig egy jobb társadalomról kialakított eszmék és elképzelések küzdelméről szól. Fáradhatatlanul igyekeznek megnyugtatni a közönséget, hogy a politika nem erőtlenedett el a gazdasági kényszerek hatására, és a képviselők meghallgatják a szavazókat, és az ő érdekeiket képviselik. Azonban az autonóm egyénekben (szavazókban) való hit megerősítésével – amely a közvélekedés szerint a politika külső referenciális pontja – a politikai rendszer veszélybe sodorja magát, mivel inkább megerősíti, mint megoldja a problémát: az ígéretek emelik az elvárások horizontját, következképpen növelik a kiábrándulás lehetőségét. Így a törekvés során, hogy stabilizálja alapzatát, a politikai rendszer még inkább megerősítheti a hatalomtól való megfosztottság és kizártság élményét.

³¹ Boggs, Carl: *The End of Politics: Corporate Power and the Decline of the Public Sphere*. New York, 2000.; Gamble, Andrew: *Politics and Fate*. Cambridge, 2000.; Hertz: *The Silent Takeover*, id. mű.

Harmadszor, a gazdasági rendszerre vonatkozóan a versenyképességért, hatékonyságért és a jövedelmezőségért folytatott jelenkori versenyt egyre nehezebb az autonóm személyekben vagy közösségekben gyökerező értékek és célok eleve meglévő beteljesüléseként meghatározni és igazolni. A gazdasági innováció és a modernizáció a hatékonyságot és a versenyképességet önmagában való értékeként tételezi. A keresőképesség és a pénzköltő kapacitás maximalizálása lehetővé teszi a késő modernitás individuumai számára az identitáskonstrukció fogyasztáscentrikus sémájának követését, de épp ez az a gazdasági rendszer, amely a fogyasztási termékeket olyan értékkel ruházza fel, amely kívánatosá teszi azokat, és így legitimálja árukat. A politikai rendszer erőfeszítéseire hasonlóan a szisztematikus önreferencialitás veszélyeire a gazdasági rendszer is azzal válaszol, hogy egyre nagyobb erőfeszítéseket tesz a fogyasztók megnyugtatására, hogy *ők* a hatalom és a kontroll valódi központjai, azaz, hogy a gazdaság csak meglévő vágyaikat és szükségleteiket szolgálja, és a piac pusztán a vásárlók valódi autonóm énjének kiteljesítéséhez járul hozzá. Makroszinten a sokat szajkózott ígéretek – hogy a gazdasági innováció és növekedés elsősorban a szegénység, az éhség vagy a rák elleni küzdelmet szolgálja – a legjobb példái a gazdasági rendszer azon kétségbeesett kísérleteinek, hogy magát az egyének és az emberiség valódi szükségleteinek szolgálójaként tüntesse föl. Mikroszinten a reklámok és a marketing teljes egészében az önálló én újraformálódására fókuszálnak, aki tudatában van saját független érdekeinek, értékeinek és szükségleteinek, s a gyártókat és a piacokat ezek kielégítésére készíti. Csakúgy, mint a politikai rendszer esetében is, természetesen a gazdasági rendszer fáradhatatlan kísérletei arra, hogy megszilárdítsa a külső legitimitációt saját jövedelmezősége logikájának megalapozása érdekében, s hogy szolgáltató szerepét és fogyasztó-orientált-ságát állítsa előtérbe, soha nem válnak igazán meggyőzővé, és folyamatos cinizmust ébresztenek.

Nyilvánvaló, hogy ez a leegyszerűsített vázlat nem képes a fejlett fogyasztói társadalmak individuumának, politikájának és gazdaságának teljes és alapos leírására. Segít azonban megragadni és kiemelni ezen társadalmak azon sajátos jellemzőit, amelyeket igazán fontosnak tartunk ahhoz, hogy speciális késő modern állapotról és denukleizált modernitásról beszéljünk. Erre a vázlatra alapozva, a késő modern társadalom sajátos állapota az *önreferencialitás* válságaként is leírható. Ez a válság alapvető és elkerülhetetlen. Csak a késő modern kor egydimenziós jellegének meghaladásával és egy külső referenciális pont visszaállításával válhatna feloldhatóvá. Ehhez azonban, úgy tűnik, a késő modern társadalom nem rendelkezik kulturális erőforrásokkal. A mai társadalmi mozgalmak és a politikai megnyilvánulás új formáinak megfelelő értelmezéséhez ennek az alapvető krízisnek a felismerése feltétlenül szükséges. Az önreferencialitása miatt a denukleizált modernitás rendszere nagyon törekeny és sebezhető. Csak addig tartható fenn, ameddig az önreferencialitás problémái – amelyeket nyilvánvalóan nem lehet *megoldani* – legalább *kezelhetők* maradnak, például amíg az autonóm személy marginalizációja vagy inkább megszűnése rejtve marad. Azoknak a szociológiai kutatásoknak, amelyek nem kívánnak bezárkózni sem a hagyományos kritikai elméletekbe, sem a fennálló rendszert szolgáló szerepbe, mindez lényeges kérdéseket vet fel: *a késő modern társadalom hogyan képes kezelni az önreferencialitás problémáját, amelyet nyilvánvalóan nem tud megoldani? Milyen stratégiákat dolgoz ki a külső referenciális pont, a modernitás kettősségének stabilizálására vagy újjáteremtésére, amelytől függ?* A kérdések megválaszolására a következő rész azt az állítást fejti ki, hogy ezen stratégiák egyike olyan terek kultiválása, melyekben a hagyományos moder-

nítás központi jellemzői szimulálhatók.³² Anélkül, hogy azt állítanánk, hogy mindez a jelenkori társadalmi mozgalmak és a politikai megnyilvánulás új formáinak kimerítő interpretációja lenne, inkább azt mondhatjuk, hogy azok, *többek között*, pontosan ezt a funkciót töltik be.

A rendszer változása és a rendszer stabilizációja közötti identitáspolitika

A késő modern kor és a denukleizált modernitás dilemmáinak vizsgálata egy új elméleti keretbe helyezi a kortárs társadalmi mozgalmak és a nem-konvencionális politikai megnyilvánulás értelmezéseit. A politikai részvétel ezen formáinak leírása – az önreferencialitás válságára adott közvetlen válaszként – természetesen nem problémamentes. Azok a törekvések, amelyek a társadalmi mozgalmakat a strukturális feszültségek és a rendszerszintű válságok magyarázataiként kezelték, mindig szembesültek a szereplők és a rendszerek közötti kapcsolat bizonyításának nehézségeivel. A rendszerekről nem lehet feltételezni, hogy rendelkeznek saját válságaikat felismerő kognitív kapacitásokkal vagy koordinált, a problémákat orvosló akciókra képes cselekvő apparátussal. Másfelől, a szereplőkről sem lehet feltételezni, hogy absztrakt rendszerszintű krízisekre válaszolnak, hanem a mobilizációjuk és akcióik alapvető motivációként a személyes sérelmek bármilyen formáját. Valójában még a személyes sérelmek és a politikai mobilizációk kapcsolata is meglehetősen bizonytalan. A strukturális feszültségek felőli megközelítést nemcsak azért érte kritika, mert alássa a társadalmi mozgalmak racionalitását, és inkább az irracionális, a szenvedélyes vágy, az érzelmi kitörések irányába mozdítja el azokat, hanem azért is, mert nem ad magyarázatot arra, hogy a személyes sérelmek miért csak ritka esetekben csapnak át mobilizációkká és politikai akciókká, pontosabban *kollektív* akciókká. Nem utolsósorban ez volt az oka annak, hogy a mozgalmakutatás elfordult a strukturális feszültségeket és sérelmeket előtérbe helyező megközelítésektől, és inkább az erőforrások mobilizációját és a politikai lehetőségek struktúráját kiemelő elméletek felé fordult.³³

Ebből adódóan a jelenkori társadalmi mozgalmak és a politikai megnyilvánulás új formáinak a fentebb már kifejtett rendszerszintű problémákra adott közvetlen válaszként történő interpretációja problematikusnak tűnik. Azonban, ahogy az már elhangzott, a késő modern társadalom, illetve az önreferencialitás rendszerszintű válsága enyhíthető az autonóm személy és identitás rekonstrukciójával. Továbbá, bár a társadalmi mozgalmakra nem igazán lehet *rendszerszintű* válságok válaszaiként tekinteni, lehet azokat az autonóm én rekonstrukciójára törekvő tényezőként értelmezni. Tulajdonképpen mindig is ez volt a társadalmi mozgalmak aktivizmusának kulcseleme. Figyelembe véve a tényt, hogy a társadalmi mozgalmak jóval többek, mint sajátos politikai célokért folytatott kampányok, Dieter Rucht és mások is a társadalmi mozgalmak célorientált, *instrumentális* és identitásorientált, *expresszív* dimenziójának megkülönböztetését javasolták.³⁴ Az 1980-as években Habermas már megjegyezte, hogy a kor szubkulturális és ellenkulturális társadalmi mozgalmainak többé már nem állt szándékukban bevenni az államot, azaz a politikai ellenőrzést magukhoz ragadni, mindinkább identitáspolitikával (*identity politics*) és az életvilágok

³² Blühdorn: *Inclusionality – Exclusionality*, id. mű; uő.: *Post-Ecologism and the Politics of Simulation*, id. mű.

³³ Laraña, Enrique – Hohston, Hank – Gusfield, Joseph (eds.): *New Social Movements: From Ideology to Identity*. Philadelphia, 1995.; Crossley, Nick: *Making Sense of Social Movements*. Buckingham, 2002.

³⁴ Rucht, Dieter: *The Strategies and Action Repertoires of New Movements*. In: Dalton, Russel – Kuecheler, Manfred (eds.): *Challenging the Political Order*. Cambridge, 1990. 156–175.

gyakorlatainak (*lifeworld issues*) konfliktusaival foglalkoztak.³⁵ Giddens élet-politika koncepciója (*life politics*) és Ulrich Beck szub-politikai (*sub-politics*) értelmezése hasonló irányba mutat.³⁶

Az új társadalmi mozgalmak elmélete (*new social movement theory – NSMT*) kimondottan mindig is nagy súlyt fektetett társadalmi mozgalmak tevékenységének identitást kiemelő dimenziójára. Melucci szerint az új társadalmi mozgalmak az „identitás védelmére” születtek.³⁷ Amit a résztvevők „együtt követelnek, az a saját identitásuk megvalósításának joga”. Továbbá, az új társadalmi mozgalmak elméletei (NSMT) számára ez az identitáspolitika elválaszthatatlanul kötődik a politikai változás ideológiájához. Mivel a fennálló gazdasági, társadalmi rendszer általi elnyomás, elidegenítés és gyarmatosítás fogalmából indultak ki, az új mozgalom-elméletek (NSMT) megközelítései az identitáspolitikát és a radikális rendszerváltozást ugyanazon érme két oldalának tekintették. Az addig elnyomott egyéni és társadalmi identitások érvényre juttatása érdekében a fennálló gazdasági, társadalmi rendszer totális megváltoztatása alapvető feltételnek bizonyult. Ahogy azt már feljebb jeleztük, az új társadalmi mozgalmak elmélete (NSMT) az 1960-as évektől az új társadalmi mozgalmakat egyéni és társadalmi értékek megvalósítási tereként határozta meg, amely különböző életstílusokat, társadalmi és gazdasági kapcsolatokat, valamint, közvetve, végül olyan, a korábbtól radikálisan különböző társadalmat hívnak életre, ahol az elidegenedés összes változata végeredményképp megszűnik.

A mai társadalmi mozgalmakat és a politikai megnyilvánulás új formáit rendszerint hasonló módon értelmezik.³⁸ Persze ezek közül sok elsősorban egyféle célra összpontosító, instrumentális mozgalom. Mindazonáltal, különösen az antiglobalista mozgalmakat, az új globális igazságosságért szerveződő tüntetéseket vagy a direkt akciók új hullámait nagyrészt radikális ellenkulturális mozgalmakként (*radical counter-cultural movements*) írják le. Azonban annak ellenére, hogy számos mai társadalmi mozgalom egyértelműen „alapvetően uralkodó kulturális kódok ellen lép föl”,³⁹ és annak demonstrálása érdekében, hogy létezik alternatíva, a fennálló társadalmi és gazdasági rendszerhez való viszonyuk kétségtelesen megváltozott.⁴⁰ Ahogy a fennálló rendszer logikája áthatja az ember gondolkodásának és képzeletének mintáit, egyre nehezebb még csak elképzelni is egy radikálisan más társadalmat, kiváltképp megvalósítani azt. Mivel a késő modernitás individuuma teljes mértékben magáévá tette a liberális fogyasztói demokrácia identitást konstruáló mintázatait, a valóban fenntartható és globális alternatív modellek – amennyiben valóban megvalósulnának – egyáltalán nem lennének vonzóak vagy elfogadhatók. Nemigen tévedhetünk, ha feltételezzük, hogy – szembenállásuk ellenére – még a radikális mozgalmak résztvevőinek is számos tekintetben kedvére van a fogyasztói kultúra, és függnék attól. Valójában a fejlett modern társadalmakban a fennálló politikai és gazdasági rend alapelveinek közösségi támogatottsága kimagaslóan nagy, míg a radikális politikai változás iránti lelkesedés meglehetősen

³⁵ Habermas: *New Social Movements*, id. mű.

³⁶ Giddens: *Modernity and Self-Identity*, id. mű; Beck: *The Risk Society*, id. mű.

³⁷ Melucci: *The New Social Movements*, 218.

³⁸ Dierckxens: *The Limits of Capitalism*, id. mű; *Direct Action in British Environmentalism*, id. mű; Shutt: *A New Democracy*, id. mű; Waterman: *Globalization, Social Movements and the New Internationalism*, id. mű; *From ACT UP to the WTO*, id. mű; Crossley: *Even Newer Social Movements?*, id. mű; George: *Another World Is Possible If...*, id. mű; Waters: *Mobilising Against Globalisation*, id. mű.

³⁹ *Direct Action in British Environmentalism*, 14.

⁴⁰ *There Is an Alternative: Subsistence and Worldwide Resistance to Corporate Globalization*, id. mű.

lanyha. Minthogy a fennálló rendszer látszólag megtalálta a stratégiákat arra, hogy pacifikálja a környezetet, a nemi egyenlőség, az emberi jogok vagy a globális igazságosság problémái keltette aggodalmakat – annak ellenére, hogy ezek a kérdések nyilvánvalóan nem megoldottak –, a politikai horizonton nincsenek olyan kérdések, amelyek a fejlett modern társadalmakban olyan tiltakozásokat mobilizálhatnának, amelyek valódi kihívást jelentenének a fennálló gazdasági és politikai rendre nézve. Ellenkezőleg, a külsőnek tekintett kihívások, mint például a regionális konfliktusok, a gazdasági válságok, a vallási fundamentalizmus, a szervezett bűnözés és a globális terrorizmus jelenségeinek megszaporodása – a nyugati(asított) társadalmakban szerzte – konszenzust alakítanak ki a rendszer védelmét támogató, bármibe is kerüljön az.

Ezzel szemben szükséges utalni az identitáspolitika és a rendszerváltozás ideája közötti, az NSMT által kialakított szoros kapcsolatra.⁴¹ Még Touraine, az NSMT egyik kidolgozója mutatott rá, hogy míg „a múltban a társadalmi mozgalmak a társadalom radikális rekonstrukciójának programjait képviselték és a szubjektum megtestesítői voltak”, addig a jelenkori tiltakozási mozgalmak „egyetlen célja” „az Alany megteremtése”,⁴² amikor a *szubjektum* jelenti „az individuumok azon irányú törekvéseit, hogy magukat inkább individuumként, mint egy rendszer logikájának alárendeltjeként konstruálják meg, bármilyen is legyen az a rendszer”.⁴³ Touraine azt mondja, hogy a hangsúly eltolódott a politikai változás dimenziójától az identitáskonstrukció dimenziója irányába. A mai társadalom, teszi hozzá, „kevésbé hisz a politikai változásban, mint a vallási átalakulásban”, ebből adódóan „az egyetlen társadalmi mozgalmak, amelyek ma elképzelhetők, azok, amelyek a *személyes* szubjektumot védik”.⁴⁴ Ez természetesen nem jelenti az instrumentális és célorientált, egy típusú kérdésre koncentráló mozgalmak végét. Jelenti azonban az *ellenkulturálisnak* mondott mozgalmakban az identitáskonstrukció tényező központi helyre történő előlépését, miközben a rendszer változásának eszméje a háttérbe szorul. Továbbá, az a szubjektum és identitás, amelyet a mai társadalmi mozgalmak létrehoznak vagy védelmeznek, inkább *egyéni*, mint *kollektív* jellegű.

Patrick West – Touraine-re vagy más társadalmi mozgalmakkal foglalkozó kutatóra való hivatkozás nélkül – a brit jobboldali *think tank*, a CIVITAS legújabb pamfletjében hasonló eszméknek ad hangot.⁴⁵ Azt fejtegeti, hogy az 1960-as évek társadalmi mozgalmával szemben a jelenkori társadalmi mozgalmaknak és a nem-konvencionális politikai megnyilvánulási formáknak „kevés köze van a világ megváltoztatásához”,⁴⁶ azok pusztán a kor „civikus tünetei”.⁴⁷ A posztmodern társadalomban, érvel West, „már nem akarjuk megváltani a világot; legfeljebb csak szépek akarunk lenni”. A kollektív politikai megnyilvánulás

⁴¹ Blühdorn: *Self-Description, Self-Deception, Simulation*, id. mű.

⁴² Touraine: *Can We Live Together*, 93.

⁴³ Touraine, Alain: *Beyond Social Movements? Theory, Culture and Society*, vol. 9. (1992), 141.

⁴⁴ Touraine, Alain: *Can We Live Together*, 93. [kiemelés: I. B.].

⁴⁵ A „*think tank*” fogalma igen képlékeny, magyarul leginkább az agytröszt fogalmat használják. Olyan intézményt, szervezetet, csoportot, műhelyt jelent, mely gyakran az aktív politikai szerepvállalás mellett olyan területeket is érint, mint a környezetvédelem, civil szektor, oktatásügy, kisebbségek stb. A 2000-ben alapított CIVITAS (*The Institute for the Study of Civil Society*) egy olyan angol civil mozgalom (vagy „*think tank*”), mely alapvetően a szabad és demokratikus társadalom intézményi, törvényi és morális lehetőségeit kutatja, elsősorban a társadalmi problémák, az oktatás, valamint egyéb kutatások és fejlesztések területére fókuszálva. Bár a szerző itt jobboldaliként írja le, a CIVITAS önmagát „klasszikus liberális” mozgalomként definiálja. [A fordító jegyzete]

⁴⁶ West, Patrick: *Conspicuous Compassion: Why Sometimes it Really is Cruel to be Kind*. London, 2004. 44.

⁴⁷ West: *Conspicuous Compassion*, 2.

napjainkbeli posztkonvencionális formáit „szembetűnő együttérzésként”, „kérkedő gondoskodásként”⁴⁸ vagy „szórakozást célzó bánatként”⁴⁹ írja le, amelyek lényegében az önmeg-tapasztalás gyakorlatai: „az egyének egójukat a társadalomra vetítik”⁵⁰ azért, hogy megtapasztalják „az (ön)elégedettség forró izzását”.⁵¹ West úgy gondolja, hogy a mai háborút ellenző tüntetések, antiglobalizációs mozgalmak és a politikai megnyilvánulás egyéb nem-konvencionális formái nagyrészt inkább arról szólnak, hogy „érezd jól magad, nem arról, hogy tegyél jót”.⁵²

West kijelentése megerősíteni látszik a politikai változástól az említett identitáspolitika felé történő elmozdulást, elemzése azonban három dolog miatt elfogadhatatlan. Először is, nem veszi figyelembe azon társadalmi mozgalmak nagy számát, amelyek konkrét és korlátozott kiterjedésű, elérhető reformokra koncentálnak. Másodsor, általános és általánosító kijelentései nélkülözik az empirikus bizonyítékokat. Harmadsor, kijelentéseit nem támasztja alá semmilyen társadalomtudományos elemzéssel, amely rámutatna azokra a társadalmi körülményekre, amelyek az általa észlelt jelenségeket generálják. Ehelyett West a mai társadalmi mozgalmak hitelességéről és morális integritásáról tesz ideológiailag motivált kijelentéseket. Mindennek ellenére számos releváns megfigyelést is papírra vet, amelyek figyelmet érdemelnek. Problemátikus a társadalmi mozgalmak résztvevőinek szándékairól és céljairól olyan kijelentéseket tenni – ahogy West is teszi –, amelyek ellentmondanak az általuk vallott céloknak. Nem lehet bizonyítani azt, hogy az aktivisták nem őszintén törekcszenek a radikális változásokra, s hogy a saját hitükkel és önmeghatározásukkal ellentétben valójában támogatják a rendszert, amellyel szembenállónak hirdetik magukat, vagy hogy titokban jóváhagynák az identitáskonstrukció fogyasztásközpontú mintáit. Egy szereplő-központú perspektívából megfogalmazva nem tarthatók fenn az ilyenfajta állítások. Ugyanakkor társadalomtudományi perspektívából és kifejezetten egy rendszercentrikus nézetből szemlélve a társadalmi mozgalmak politikájának két meghatározó eleme, vagyis az identitás és a változás és azok kölcsönös viszonya újraelemezhető. Ebből a nézőpontból elképzelhető és a mai társadalmi mozgalmak és a politikai megnyilvánulás formáinak komplexebb értelmezése céljából igen hasznos nézőpont az, hogy a társadalmi mozgalmak – függetlenül a saját maguk által meghatározott motivációktól és céloktól – pontosan azt kínálják, amire a késő modern társadalomnak gyógyírként sürgősen szüksége van a denukleizált modernitás dilemmáira válaszként. E tekintetben a társadalmi mozgalmak politikájának jelentősége nem is igazán a tiltakozó demonstrációkban és a politikai változás programjával való szembehelyezkedésben rejlik, mint inkább annak a valaminek a kifejezésében, performanszában és tapasztalatában, amire reménytelenül szükség van a késő modernitásban, de aminek nincs helye a fennálló társadalmi és gazdasági rendszerben: ez pedig az autonómia, identitás és befolyás.

Innen nézve a társadalmi mozgalmak tevékenységének lényege nem a politikai alternatíva, hanem inkább az alteritás (*alterity*), azaz az individuumok azon vágya, hogy eltérjenek a rendszertől, és önmagukat autonóm létezőkként érzékeljék. Feljebb már kifejtettük, hogy a késő modern kor dilemmája abban rejlik, hogy a piac mindent felölelő rendszerében nincs lehetőség és eszköz autonóm szubjektum és identitás létrehozására. Az autonómia eszménye megnövelheti az ettől a rendszertől való elkülönülést és az azzal való szembenál-

⁴⁸ West: *Conspicuous Compassion*, 4.

⁴⁹ West: *Conspicuous Compassion*, 11.

⁵⁰ West: *Conspicuous Compassion*, 23.

⁵¹ West: *Conspicuous Compassion*, 37.

⁵² West: *Conspicuous Compassion*, 1.

lást, de nem léteznek ehhez a szükséges eszközök és terek. A társadalmi mozgalmak pedig pontosan ilyen teret kínálnak. Az ebben a térben megvalósított vagy érvényesített egyéni és társadalmi identitást valóban a rendszertől való eltérés és az azzal való szembenállás generálja. A társadalmi mozgalmak és a politikai megnyilvánulás nem-konvencionális formái ezért úgy értelmezhetők, mint az identitáskonstrukció kiegészítő formáját nyújtó lehetőségek, amelyek segítenek a fogyasztás központú identitásformálás hiányosságainak kompenzálásában. Lehetőséget biztosítanak a késő modern emberének arra, hogy egyszerre érezze magát a rendszeren belülinek (ahhoz alkalmazkodónak) és kívülinek (azzal szembenállónak, attól függetlennek). Pontosán ez szükséges a késő modern dilemmájának elkerüléséhez, és ez az élménypark (*theme park*) egyedi jellemzője és vonzereje. A radikális akció élményparkján belül az autonómia, identitás és a politikai program demonstrációja összeegyeztethető az ezen a küzdőtéren kívüli *status quo*val való kiegyezéssel, ebben az értelemben a politikai kifejeződési formák *posztpolitikai* és önmagában *fogyasztói* formájaként lehet meghatározni e mozgalmakat.

Ha helyes azt állítani, ahogy feljebb már javasoltuk, hogy az autonóm Én reprodukciója nem csak a késő modernitás individuumainak vágya, hanem egyben az egyre nagyobb mértékben egyszemélyessé váló rendszer önreprodukciójának előfeltétele is, akkor elmondhatjuk a társadalmi mozgalmakról, hogy azok a késő modern társadalom stabilizációjának lényeges forrását alkotják. Minden bizonnyal abszurd lenne azt állítani, hogy a társadalmi mozgalmak kifejezetten a fennálló rendszer stabilitására töreksenek. Ezt az állítást semmilyen empirikus kutatás nem támasztaná alá. Ellenkezőleg, egyértelmű lenne, hogy a társadalmi mozgalmak nemcsak hogy kifejezetten *akarják* kihívni a rendszert, hanem valóban sikeresek is ebben. A 2003-as háborúellenes tüntetések, a génmanipulációk elleni tüntetések, az országutak elleni mozgalmak stb. elegendő bizonyítékokat szolgáltatnak minderre, még ha ezen mozgalmak egyikének sem sikerült is megvalósítani radikális céljait. Ugyanakkor egy jóval mélyebb szinten, ahol az önreferencialitás problémája a fennálló rend központi kihívásaként fogalmazódik meg, a társadalmi mozgalmak inkább a rendszert stabilizáló hatással bírnak abban az értelemben, hogy újra érvényre juttatják az Én autonómiáját és befolyását a rendszerrel szemben. Identitáspolitikájuk mellékhatásaként a társadalmi mozgalmak és a politikai megnyilvánulás nem-konvencionális formái újrakonstruálják azt, ami a politikai és a gazdasági rendszerek számára szükséges az önreprodukcióhoz. Újrateremtik az autonóm Ént, amely a rendszer stabilitásának egyik alapvető forrása. Még egyszer hangsúlyozzuk, ez az elmélet nem teljesen új. Az 1980-as években Habermas a társadalmi mozgalmakat a fennálló rend „korai figyelmeztető rendszereiként” írta le, és Niklas Luhmann egyfajta társadalmi „immunrendszerként” látta azokat.⁵³ Beck, Luhmann és mások úgy gondolták, hogy a társadalmi mozgalmak stabilizálják a funkcionálisan differenciált társadalmakat azáltal, hogy növelik reflexivitásukat és kompenzálják a stratégiai központ hiányosságait.⁵⁴ Továbbá, a szélsőjobb új hullámaira adott társadalmi reflexekre utalva Rucht rámutat, hogy „*ex negativo*, a radikálisok tiltakozása a fennálló politikai és gazdasági rend ellen a rendszer fenntartását szolgálja”.⁵⁵

⁵³ Habermas: *New Social Movements*, id. mű; Luhmann, Niklas: *Social Systems*. Stanford, 1995. [Magyarul: Luhmann: *Szociális rendszerek: egy általános elmélet alapvonalai*. Budapest, 2009.]

⁵⁴ Beck: *The Reinvention of Politics*, id. mű; Luhmann: *Ecological Communication*, id. mű; uő.: *Protest: Systemtheorie und soziale Bewegungen*, id. mű; Blühdorn: *Social Movements and Political Performance*, id. mű; uő.: *Self-Description, Self-Deception, Simulation*, id. mű.

⁵⁵ Rucht, Dieter: *Die medienorientierte Inszenierung von Protest*. Aus Politik und Zeitgeschichte, B. 53. (2003) 38.

Ekképp gyakran elismérték azt a felfogást, mely szerint „kiderülhet, hogy napjaink új társadalmi mozgalmának legfontosabb hatása a politikai rend hosszú távra való akaratlan biztosítása”.⁵⁶ Mégis, a késő modern korban, amennyiben azt az önreferencialitás válságának fényében tekintjük, a rendszer stabilizálásának kérdése teljesen új minőséget nyer, és sürgetővé válik. Az ismertetett társadalomtudományi elmélet keretében a társadalmi mozgalmakat úgy írhatjuk le, mint amelyek magukra vállalják a hagyományos modernitás dualizmusa performatív újrabevezetésének (*performative reintroduction*) funkcióját.⁵⁷ A denukleizált modernitás rendszere számára a modernista dualizmus újrabevezetése alapvetően fontos. A rendszer önreprodukciójának perspektívájából egy feltételezett külső referenciális pont belső *szimulációja*⁵⁸ teljes mértékben elegendő, pontosabban bármi más nemkívánatos lenne, mivel az ön-megtapasztalás a radikális akció élményparkjában újra tudja teremteni az autonóm szubjektumba vetett hitet.

Következtetések

A tanulmánynak három célkitűzése volt: először is annak kritikája, ahogy napjaink társadalmi mozgalmait értelmezik, elsősorban az NMST tradíciójában. Másodszor a késő modern társadalom egyfajta elméletének felvázolása, amely rávilágít az ilyen típusú társadalmak sajátos dilemmáira. Végül, harmadszor, kidolgozni egy, a társadalmi mozgalmakra vonatkozó elméletet, amely ezen dilemmákkal összefüggésben értelmezi a mai társadalmi mozgalmak és a politikai megnyilvánulás új formáit. Egy rövid tanulmány korlátokat szab a fejtegetéseknek. Mindhárom dimenzió további munkát igényel, és különösen az utóbbi két esetben a leírtak csak kiindulópontot jelenthetnek. Az itt bemutatott elméleti modell számos kérdést vet fel: rá lehet kérdezni például arra, hogy a késő modern társadalom egydimenzionalitásának elmélete hogyan illeszthető össze a látszólag ellentmondó megállapítással, hogy a mai társadalmak egyre inkább differenciáltabbá, sokfélevé és összetettebbé válnak. A válasz az lehet, hogy a differenciálódás és az egyesülés (*de-differentiation*) folyamatai nem egymást kölcsönösen kizáró folyamatok, ha azok más-más szinten jelennek meg. Másodszor kérdés az is, hogy milyen mértékben helytálló az a kijelentés, hogy a késő modern társadalmakban az identitás-konstrukció és az önmegtapasztalás uralkodó gyakorlata a fogyasztáson alapul. Ebben a vonatkozásban szükséges megismételni, hogy az elméleti modellek szükségszerűen leegyszerűsítik a komplexitást. A tanulmányban bemutatott érvelés szempontjából teljesen elegendőnek bizonyul, ha elfogadhatónak ítéljük, hogy a piac és a fogyasztói választás alapelvei a fejlett modern társadalmakban egy előre nem látott és még mindig növekvő mértékben hatják át az életet. Harmadszor arra is rá lehet kérdezni, hogy egy olyan megközelítés, amely a mai társadalmi mozgalmakat az önmegtapasztalás élményparkjainak tekinti, vajon képes-e megfelelni a fejlett fogyasztói demokráciák társadalmi mozgalmait és az újfajta politikai megnyilvánulásokat illető sokszínűségnek. Nem állítom, hogy a modell a társadalmi mozgalmak teljes skálájára alkalmazható, használhatóságát minden esetben külön vizsgálni és értékelni szükséges.

A jelen tanulmányban felvázolt elemzés provokatív, mivel megkérdőjelezi a modernista narratívát, amely arról beszél, hogy a Felvilágosodás modernista értékeinek és célkitűzéseinek valóra váltásáért folyik manapság is a küzdelem. Ezt a társadalmi önleírást politikai és gazdasági szereplők, társadalmi mozgalmak, a *mainstream* társadalom- és politikatudo-

⁵⁶ Dalton, Russel – Kuechler, M. (eds.): *Challenging the Political Order*. Cambridge, 1990. 298.

⁵⁷ Blühdorn: *Social Movements and Political Performance*, id. mű.

⁵⁸ Blühdorn: *Inclusionality – Exclusionality*, id. mű; uő.: *Post-Ecologism and the Politics of Simulation*, id. mű; uő.: *Social Movements and Political Performance*, id. mű.

mány és egyéb érdekelt tényezők közösen tartják életben. Az a kijelentés, hogy a késő modern társadalomban ezek az eszmék – kifejezetten egy *posztmodernista* agenda imperatívuszainak engedelmessé válva – leköszönnek vagy megkopottak, defenzív reflexeket vált ki. A társadalmi mozgalmak aktivistái szükségszerűen úgy vélik, hogy politikai törekvéseik interpretációja az önmegtapasztalásnak a rendszert stabilizáló tevékenységeként csakis nyílt reakcióból táplálkozhat. Az aktivizmus és a politikai elkötelezettség logikáján belül az efféle reagálások teljesen ésszerűek és érthetőek, azonban tudományos értelemben legalább *megkísérelhetjük* azon torzító hatások minimalizálását, amelyeket a társadalmi jelenségek tudományos elemzésére a domináns társadalmi önleírások gyakorolnak. Másfelől a mozgalm kutatók visszautasíthatják ezt az elméletet, abból kiindulva, hogy az nem rendelkezik empirikus bizonyítékokkal. Kétségteljesen, egy olyan megközelítés, amely saját társadalomelméletét vázolja fel, majd ezen belül értelmezi a társadalmi mozgalmakat, kifejezetten kihangsúlyozva, hogy a társadalmi mozgalmak szereplői más történeteket mesélnek el, nagy kihívást jelent a politikatudósok és az empiria által orientált szociológusok számára. Mindazonáltal a mai társadalmi mozgalmak és a politikai megnyilatkozások formáinak komplexebb értelmezése szempontjából nem lenne produktív azonnal elutasítani bármely olyan megközelítést, amely próbál túllépni a domináns modernista narratívákon, és csak azt elfogadni bizonyítékként, ami megerősíti a már létező társadalmi ön-leírásokat.

Fontos újra hangsúlyozni, hogy a jelen tanulmányban kidolgozott elmélet nem szándékozik helyettesíteni a társadalmi mozgalmakra vonatkozó eddigi elméleteket, mindössze kiegészíteni azokat. Nem állítja, hogy feltárja a teljes és az egyetlen kizárólagos igazságot a mai társadalmi mozgalmakról és a politikai megnyilvánulás formáiról, mindössze sajátos nézőpontot kínál, és ebből a perspektívából a politikai megnyilvánulások egy speciális dimenzióját próbálja megvilágítani. A mondanivaló lényege egyáltalán nem az, hogy erkölcsileg azzal vádoljuk a politikai aktivistákat és a társadalmi mozgalmak szereplőit, miszerint pusztán csak szimulálják a politikai elkötelezettségüket, és álszent módon kihasználják a radikális változásról való diskurzust. Az sem volt cél, hogy kritizáljuk őket, mondván, közreműködnek azon rendszer stabilizálásában, amely ellen hirdetik a fellépést. Ehelyett a cél a késő modernitás és annak sajátos szükségleteinek konceptualizálása és annak felderítése volt, hogy a társadalmi mozgalmak és a kollektív szereplők milyen mértékben fejezik ki – akaratlanul is – ezeket a szükségleteket, és adnak válaszokat azokra. Mindez nem annak implicit kifejezésre juttatása, hogy a politikai aktivistáknak másképp vagy hatásosabban kellene fellépniük, vagy hogy másképp vagy hatásosabban is fel tudnának lépni.

Fordította: BECZE SZABOLCS